

ГЛАВА VIII

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТА МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Сутність судової експертизи та її принципи. В умовах глобалізаційних процесів судова експертиза є досить складним та відповідальним процесом, оскільки вимагає від суб'єкта контролю, ґрунтовних професійних знань та обізнаності в суміжних науках. Як свідчать статистичні дані та матеріали перевірок державних органів контролю, останнім часом спостерігається значне зростання кількості злочинів у сфері господарської діяльності юридичних та фізичних суб'єктів господарювання. Збільшення в суспільстві кількості економічних порушень, зокрема зловживань та шахрайства, визначають необхідність судової експертології, як складової частини заходів, орієнтованих на економічні відносини ринкового спрямування, етапів формування взаємовідносин між суб'єктами господарювання як на самому підприємстві, так і за його межами.

У зв'язку з цим, експертна справа в Україні, як і в усьому світі, посідає надзвичайно важливе місце суспільній практиці. Необхідність проведення експертизи виникає в науковій, виробничій, архітектурно-будівельній, економічній, торговельній, соціальній, медичній, правоохоронній та інших сферах людської діяльності, пов'язаної з впровадженням у практику результатів наукових досліджень та встановленням фактів, що мають юридичне значення.

Відзначаючи особливості визначення поняття судової експертизи, слід перш розглянути саме поняття експертизи. Слід зазначити, що термін «експертиза» походить від латинського

«expertus», що означає «досвідчений» та використовується як в науковій діяльності, так і в практичних дослідженнях, оскільки, така характеристика важлива для використання професійних знань.

Загальноприйнято, що судова експертиза за своєю сутністю має особливі ознаки, які окреслені процесуальним законодавством. Подібність її з експертизами в інших сферах людської діяльності, а саме: перевірки якості товарів, зведення новобудов, використання бюджетних коштів, полягає у тому, що вона, є дослідженням, в основі якого лежить використання спеціальних знань.

Основними елементами економічної експертизи, за допомогою яких формується уявлення про зміст судово-експертної діяльності, є такі його важливі характеристики як: суб'єкти, об'єкти, предмет, методи та завдання дослідження. Методичні підходи до формування сутності судово-експертної діяльності в узагальненому вигляді наведені в табл. 8.1.

Таблиця 8.1

Методичні підходи до формування сутності судово-експертної діяльності

Ключові елементи	Можливі варіанти їх формування
Предмет	фактичні дані та обставини справи, встановлені судовим експертом на підставі використання спеціальних знань, шляхом застосування відповідних засобів та методів, при дослідженні матеріальних носіїв інформації.
Об'єкт що досліджується	це матеріальні або матеріалізовані носії інформації які є джерелом інформації щодо обставин справи. Матеріальні: речові докази, люди (<i>позивачі та відповідачі, свідки тощо</i>), будівлі, ділянки, документи, зразки тощо; Матеріалізовані: це відомості зафіксовані в матеріалах справи - свідчення свідків, ідеальні сліди – сліди пам'яті людини (фоторобот). Під час проведення судових експертиз об'єкти дослідження можуть бути пошкоджені або витрачені лише у тій мірі, в якій це необхідно для дослідження (ЗУ СЕ). Якщо у процесі дослідження виникає необхідність в частковому пошкодженні об'єкта або його знищення

Об'єкт що досліджується	- це можливо тільки з дозволу органу, який призначив експертизу.
Суб'єкт, який досліджує	Державні спеціалізовані установи; Судові експерти, які не є працівниками державних спеціальних установ; Інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань.
Спеціальні знання	належать будь-які знання та уміння об'єктивного характеру, отримані внаслідок вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному науково-практичному рівню.
Завдання	<p>Повне, всебічне та об'єктивне дослідження обставин справи, в рамках якої проведено судову експертизу</p> <p>Залежно від характеру поділяються на:</p> <p>а) класифікаційні – віднесені до певного класу, виду, роду - об'єднані спільністю знань (економічні, криміналістичні, інженерно-транспортні, мистецтвознавчі, медичні та психофізіологічні тощо);</p> <p>б) ідентифікаційні – для встановлення індивідуальної totoжності;</p> <p>в) діагностичні – для встановлення стану (економічна відноситься до діагностичних).</p> <p>г) ситуаційні - пов'язані з дослідженням об'єкта, його ознак і властивостей залежно від конкретної ситуації та обстановки на місці події.</p> <p>д) інтеграційні – виконуються комплексно і комісійною.</p> <p>Залежно від черговості (послідовності) проведення на:</p> <ul style="list-style-type: none"> - первинні (за якої об'єкт досліджується вперше); - повторні (призначаються в разі необґрунтованості висновку в первинній експертизі або коли висновок суперечить іншим матеріалам справи чи породжує сумнів у його правильності). <p>За обсягом проведених досліджень:</p> <ul style="list-style-type: none"> - основні (первинні); - додаткові (ними вирішуються питання, які з об'єктивних причин не входили до переліку основної експертизи або доповнюють чи уточнюють відповіді основної). <p>Залежно від кількісного складу експертів на:</p> <ul style="list-style-type: none"> - одноособові (проводяться одним експертом); - комісійні (проводяться групою експертів однієї галузі спеціальних знань).

Класифікація судових експертиз за галузями спеціальних знань, які використовуються при їх проведенні	За галузями спеціальних знань виділяють 9 основних видів експертизи: криміналістична; інженерно-технічна; економічна; експертиза у сфері інтелектуальної власності; мистецтвознавча; товарознавча, психологічна, екологічна, військова
Методи дослідження	До загальнонаукових методів, які застосовуються при проведенні досліджень відносяться такі прийоми, як аналіз і синтез, дедукція і індукція, абстрагування і конкретизація, аналогія, системний аналіз і функціонально – вартісний аналіз, документарної перевірки, співставлення даних, моделювання.

Джерело: узагальнено автором

Таким чином, предмет пізнання визначає відповідну галузь знання, діяльності і тому дає підстави для класифікації цих галузей. У понятті предмета пізнання «синтезуються» певні сторони понять об'єкта, мети (завдання) і методів пізнання. Але це аж ніяк не виключає можливості самостійного розгляду і використання зазначених понять. Звідси, цілком правомірно розглядати окремо поняття предмета, методу, об'єкта і завдання відповідної галузі знання (у т. ч. експертизи), не забуваючи, однак, що в понятті предмета «синтезуються» певні сторони (елементи) інших із зазначених понять.

Своєрідно має вирішуватися питання про предмет такої пізнавальної діяльності, яка спрямована не на безумовно реальний (наприклад, «речове-предметний») об'єкт, а має на меті встановити, перш за все, саме реальність свого об'єкта, виходячи з припущення (гіпотези) про його наявність. Подібна гіпотеза виникає на основі

певних даних (відомостей, інформації) про наявність об'єкта, матеріальними носіями цих даних є різні речі, документи, усні повідомлення і т. п., пов'язані (реально чи приблизно) з об'єктом пізнання.

Під предметом такого роду пізнавальної діяльності слід розглядати дані (відомості, інформацію) про її об'єкти, досліджувані в залежності від умов (а також певними методами) з метою достовірного встановлення наявності вказаного об'єкта. Таке дослідження може виражатися як в аналізі вже наявних даних, так і в отриманні на клопотання додаткових даних та їх аналізі. Що ж стосується матеріальних носіїв цих даних (відомостей, інформації), то їх можна розглядати як засоби пізнання – враховуючи їх зв'язок (реальну або передбачувану) з об'єктом пізнання.

Об'єкти експертизи – це закріплені у матеріалах справи і передбачені процесуальним законодавством джерела інформації; в їх числі головна роль належить речовим доказам, речовій обстановці місця події, зразкам для порівняльного експертного дослідження.

Об'єктом експертизи є ті джерела відомостей про встановлювані факти і ті носії інформації, які піддаються експертному дослідженню і за допомогою яких експерт пізнає обставини, що входять у предмет експертизи. Таким чином, якщо факти, що утворюють предмет експертизи, є метою і результатом дослідження, то властивості об'єкта є засобом пізнання цих фактів.

Поняття об'єкта як джерела фактичних даних, носія інформації про факти, що становлять предмет експертизи, є найбільш поширеним у науковій юридичній літературі.

Спірним є питання, чи відносяться до об'єктів тільки матеріальні предмети, фрагменти речової обстановки або до їх числа можуть бути включені також події, факти та інші ідеальні об'єкти.

Одні автори визначають об'єкт експертизи як речі або факти, інші рішуче проти цього заперечують і включають в це поняття тільки об'єкти матеріального характеру (люди, тварини, речі, документи).

У принципі експертному дослідженню можуть піддаватися не тільки конкретні предмети, але і різні процеси (події, явища, дії), на підставі вивчення яких експерт пізнає інші факти, що є предметом експертизи. Тим не менш, є доцільним більш вузьке розуміння об'єктів експертизи, а саме лише як конкретних предметів, речей, що піддаються експертному дослідженню. Причому, таке розуміння об'єкта більш виправдане не тільки тому, що в іншому випадку можливе змішання об'єкта і предмета експертизи (це міркування є основним аргументом прихильників цієї точки зору). Справа в тому, що стосовно до експертного дослідження, на відміну від інших видів пізнавальної діяльності, об'єкт дослідження є поняттям не тільки гносеологічним, а й правовим, і уявляє собою єдність цих аспектів. Правовий же режим може бути поширений лише на реально існуючі об'єкти. Об'єкти нематеріального характеру (факти, події минулого) не мають будь-якого процесуального статусу, і щодо них не може бути встановлено будь-якого процесуального режиму. У зв'язку з цим, видається більш правильним розуміти під об'єктами експертного дослідження тільки матеріальні предмети, оскільки це дозволяє найбільш повно враховувати правову специфіку судової експертизи.

Таким чином, об'єкт (об'єкти) експертизи можна визначити як предмети матеріального світу, що підлягають експертному дослідженню з метою встановлення фактів, що входять у предмет експертизи. Будучи залучені в процес, представлені матеріали отримують статус речових чи письмових доказів.

Проведення експертизи (її призначення та провадження)

займає центральне місце серед слідчих дій, пов'язаних з використанням спеціальних знань.

При цьому судова експертиза відрізняється від експертиз, пов'язаних з впровадженням у практику результатів проєктних, наукових досліджень та інших, тим, що порядок її призначення та провадження, а також використання отриманих при цьому результатів, передбачений процесуальним законодавством, що виконується за завданням судово-слідчих органів.

Тобто, за своєю сутністю судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду.

Крім того, характеризуючи сучасну практику, слід враховувати, що судова експертиза завжди призначається судом (слідчим) і проводиться її суб'єктом – судовим експертом, який набуває процесуальний статус в силу юридичного факту – отримання ухвали суду (постанови слідчого) про призначення судової експертизи, а сутність експертизи можна визначити як проведення особою (експертом), яка володіє спеціальними знаннями з питань, які цікавлять орган, що призначив експертизу, та має відповідну кваліфікацію.

З огляду на наведене, при проведенні судової експертизи, використовуються нормативно-правові акти, що регулюють судово-експертну діяльність в Україні, а основою державного регулювання, є норми основного Закону держави – Конституції України. Відповідно до ст. 92 Конституції, засади судової експертизи визначаються виключно законами України. При цьому, слід враховувати, що цією статтею Конституції встановлено, що ніякими підзаконними нормативними актами (положеннями, інструкціями тощо) не можна

законодавчо закріплювати засади судово-експертної діяльності, оскільки це прерогатива законів.

В Україні функціонування судово-експертної діяльності регулюється нормами Закону України «Про судову експертизу», який був введений в дію постановою Верховної Ради України від 25 лютого 1994 р.

Відповідно до статті 2 вище згаданого закону, де визначено законодавство України про судову експертизу, яке складається з процесуального законодавства, інших законодавчих актів, міжнародних договорів та угод про взаємну правову допомогу і співробітництво, що регулюють правовідносини у сфері судово-експертної діяльності. Тобто, такими законодавчими нормами є: Конституція України; Закон України «Про судову експертизу» № 4038-12 (введений в дію 25 лютого 1994 року), який визначає правові, організаційні і фінансові основи судово-експертної діяльності, з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою; Кримінальний і Кримінально-процесуальний кодекси України; Цивільний і Цивільно-процесуальний кодекси України; Господарський і Господарсько-процесуальний кодекси України; інші кодекси.

Важливе значення мають і підзаконні нормативно-правові акти, зокрема, Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень і Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз, яка затверджена наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 (із змінами і доповненнями), яка регламентує порядок призначення і проведення судових експертиз та експертних досліджень судовим експертам науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України та атестованим

судовим експертам, що не працюють у державних спеціалізованих установах.

Ключовим елементом судово-експертної діяльності є суб'єкти – це державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених цим Законом [1].

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про судову експертизу», державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз. Слід враховувати, що для судових експертів, які не є працівниками зазначених установ, є обмеження щодо діяльності з проведення вищеперерахованих експертиз. До державних спеціалізованих установ належать: науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України; науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України; експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

Таким чином, відповідно до загальноприйнятих правил, затверджених в Україні законодавчо, суб'єктами судово-експертної діяльності є:

- державні спеціалізовані установи; судові експерти, які не є працівниками державних спеціалізованих установ;
- інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань.

Слід зазначити, що експерти, які не є працівниками державних

спеціалізованих установ у своїй діяльності керуються Інструкцією про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах № 3505 від 12.12.2011 року. Також судово-експертна діяльність може здійснюватися на підприємницьких засадах спеціалістами відповідних галузей знань за разовими договорами.

Відповідно до статті 3 Закону України «Про судову експертизу», судово-експертна діяльність здійснюється на таких принципах: законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження.

З огляду на наведене, узагальнено економічну сутність принципів (табл. 8.2).

Таблиця 8.2

Судово-експертна діяльність здійснюється на принципах

Принципи	Економічна сутність
Законності	Означає, що всі дії у процесі судово-експертної діяльності повинні знаходитися в рамках закону та відповідати йому. Полягає у тому, що дослідження, проведені із використанням спеціальних знань судового експерта і, які обґрунтовуються найсучаснішими методиками та науковими досягненнями, не мають доказового значення у разі порушення норм процесуального законодавства при призначенні та проведенні судової експертизи.
Незалежності	Експерт не повинен знаходитися в будь-якій залежності (матеріальній або службовій) від будь-якої зі сторін, органів досудового розслідування та суду.
Незалежності	Якщо така залежність є експерт повинен заявити самовідвід, який має бути реалізований у науковому та процесуальному аспектах. Експертні установи повинні бути забезпечені фінансовою, матеріально-технічною, інформаційною і методичними базами для належного забезпечення використання судовими експертами досягнень науки і техніки при проведенні судових експертиз.

Незалежності	При цьому судові експерти повинні бути захищені законом від втручання у процес проведення дослідження органів або осіб, які призначають судову експертизу та інших зацікавлених у справі осіб.
Об'єктивності	Дані, одержані в процесі дослідження, фіксуються у висновку експерта і не повинні ґрунтуватися на очікуваних чи бажаних результатах.
Повноти дослідження	Використання всіх методів і методик необхідних для встановлення максимальної істини, яка полягає в тому, що експерт встановлює за допомогою спеціальних знань усі обставини в межах інформації, яку містять досліджувані ним об'єкти.

Джерело: узагальнено автором

Відповідно до положень статті 8 Закону України «Про судову експертизу», одним із дієвих засобів удосконалення судово-експертної діяльності є робота науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Мін'юсті України (далі – НКМР). НКМР створено з метою сприяння науково-дослідній та експертній діяльності судово-експертних установ, що належать до сфери управління Мін'юсту.

До складу НКМР, що формується Мін'юстом, залучаються провідні вчені і фахівці судово-експертних установ МЮ України, експертних і наукових установ та інших міністерств і відомств. Повноваження цієї ради, основні завдання, функції, організаційні аспекти її роботи регламентуються Положенням про НКМР, затвердженим наказом Мін'юсту України 13 жовтня 2000 р. № 49/5. Згідно з цим Положенням, основними завданнями НКМР є визначення пріоритетних напрямків наукових досліджень судово-експертних установ у галузі судової експертизи та надання пропозицій щодо форм і методів їх здійснення; оцінка перспектив розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи, їх

актуальності та новизни; забезпечення єдиного методологічного підходу у вирішенні питань теорії та практики судової експертизи; вдосконалення науково-методичних розробок; розгляд спірних питань експертної практики; сприяння підвищенню кваліфікації наукових і експертних кадрів судово-експертних установ.

Підставою для проведення експертного дослідження є письмова заява (лист) замовника (юридична або фізична особа) з обов'язковим зазначенням його реквізитів, з переліком питань, які підлягають розв'язанню, а також об'єктів, що надаються.

Експертизи класифікуються і за процесуальними ознаками, наступним чином (табл. 8.3).

Таблиця 8.3

Класифікація судових експертиз за процесуальними ознаками

Вид	Ознаки
первинні	є основним видом експертизи, при проведенні якої об'єкт досліджується вперше
повторні	призначається в разі порушення встановлених вимог і правил під час проведення первинної експертизи, досліджуються ті самі об'єкти та вирішуються ті самі питання що й при проведенні первинної (попередньої) експертизи
додаткові	експертиза призначається в залежності від обставин для вирішення окремих питань, які не ввійшли в перелік питань первинної експертизи, необхідно провести додаткове дослідження або дослідити додаткові матеріали, які не були надані під час проведення попередньої експертизи.
комісійні	проводиться двома чи більшою кількістю осіб фахівцями однієї галузі знань. Може бути однопредметною (досліджують питання одного виду експертизи, в них беруть участь експерти лише однієї спеціальності) і багатопредметною, комплексною (досліджують питання, які є предметом різних експертиз, відповідно участь в них беруть фахівці різних галузей знань).
комплексні	проводиться із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання (питання)

Джерело: узагальнено автором

Крім того, за місцем проведення судові експертизи класифікуються на:

- експертизу, яка проводиться в експертних установах;
- експертизу, яка проводиться поза межами експертної установи (на місці події, в приміщенні судово-слідчих органів);
- експертизу, яка проводиться експертом, що не є працівником державної експертної установи і який отримав відповідну кваліфікацію за рішенням Центральної кваліфікаційної комісії МЮ України.

Слід враховувати, що строк проведення експертизи встановлюється у залежності від складності дослідження, з урахуванням експертного навантаження фахівців, керівником експертної установи (або заступником керівника чи керівником структурного підрозділу), у межах: 10 днів – щодо матеріалів з невеликою кількістю об'єктів і не складних за характером досліджень; 30 календарних днів – щодо матеріалів із середньою кількістю об'єктів або середньої складності за характером досліджень; 60 календарних днів – щодо матеріалів з великою кількістю об'єктів або складних за характером досліджень; понад 60 календарних днів – щодо матеріалів із дуже великою кількістю об'єктів або особливо складних за характером досліджень (досліджень з використанням криміналістичного обладнання (лазерного, оптичного, електронного), проведення експериментальних досліджень, застосування декількох методів), при цьому строк виконання не повинен перевищувати 90 календарних днів.

Це означає, що якщо експертиза є особливо складною, потребує вирішення більше десяти питань або вирішення питань, які потребують декількох досліджень, чи налічує понад п'ять томів матеріалів справи або є комплексною чи потребує залучення фахівців

з інших установ (у тому числі судово-медичних), підприємств, організацій і не може бути виконана в зазначені строки, тозначається більший строк виконання за письмовою домовленістю з органом чи особою, який призначив експертизу та залучив експерта, після попереднього вивчення ним наданих матеріалів.

Слід також враховувати, що попереднє вивчення матеріалів при проведенні простих та середньої складності досліджень не повинно перевищувати відповідно п'яти та десяти робочих днів; при складних та особливо складних дослідженнях – відповідно п'ятнадцяти та двадцяти робочих днів. Якщо не відбувається погодження термінів проведення експертизи, то матеріали справи повертаються з пропозицією призначити експертизу іншим суб'єктам судово-експертної діяльності, визначеним у статті 7 Закону України «Про судову експертизу».

Разом тим, строк устанавлюється також за письмовою домовленістю з органом, який призначив експертизу, після попереднього вивчення експертом наданих матеріалів.

В свою чергу, у разі значного завантаження експерта та знаходження в нього на виконанні одночасно понад десяти експертиз, у тому числі комісійних та комплексних, вказані терміни можуть бути переглянуті або встановлені додатково з урахуванням необхідного реального часу на їх виконання.

При виникненні відмови органу, який призначив експертизу, у погодженні запропонованого строку проведення експертизи матеріали справи повертаються з пропозицією призначити експертизу іншим суб'єктам судово-експертної діяльності.

У випадку невиконання клопотань експерта щодо надання додаткових матеріалів, несплати вартості експертизи протягом 45 календарних днів з дня направлення клопотання, незабезпечення

прибуття експерта, безперешкодного доступу до об'єкта дослідження, матеріали справи повертаються органу, який призначив експертизу, із зазначенням мотивованих причин неможливості її проведення.

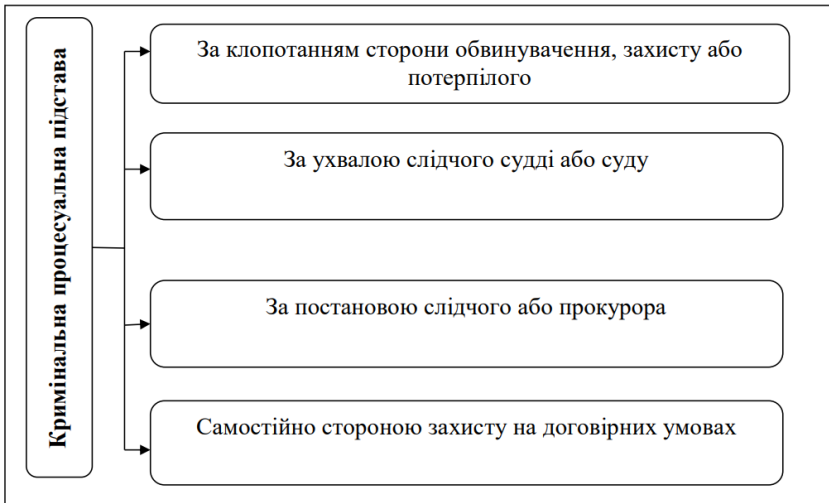
Строк проведення експертизи починається з робочого дня, наступного за днем надходження матеріалів до експертної установи, і закінчується у день складання висновку експерта (повідомлення про неможливість надання висновку). Якщо закінчення встановленого строку проведення експертизи припадає на неробочий день, то днем закінчення строку вважається наступний за ним робочий день.

У строк проведення експертизи не включається строк виконання клопотань експерта, усунення недоліків, допущених органом, який призначив експертизу.

Порядок призначення судових експертиз. Підставою для призначення судових експертиз є необхідність, якщо у справі виникає потреба у застосуванні спеціальних знань, тоді слідчий чи суддя можуть призначити судову експертизу. Відповідно до п. 1.8. Інструкції 53/5, правовою підставою для призначення судової експертизи є процесуальний документ, ухвала суду або постанова органу досудового розслідування; та письмове звернення (заява) фізичної особи, юридичної особи для проведення дослідження (рис. 8.1).

Наприклад, у Кримінально-процесуальному кодексі підстави проведення експертизи регулюються нормами статті 242, а саме:

1. Експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права.

Рис. 8.1. Процесуальні підстави призначення експертизи

Джерело: складено автором

2. Слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи щодо:

1) встановлення причин смерті;
 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;

4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;

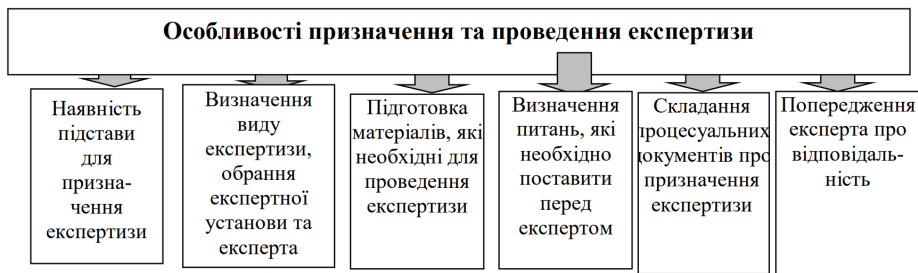
5) встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених статтею 155 Кримінального кодексу України.

3. Примусове залучення особи для проведення медичної або

психіатричної експертизи здійснюється за ухвалою слідчого судді, суду.

Організаційні засади призначення та проведення експертиз здійснюються у відповідності до розділу 4 Інструкції № 53/5, основні напрями узагальнено на рисунку 8.2. Порядок призначення судових експертиз та експертних досліджень судовим експертам науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України та атестованим судовим експертам, що не працюють у державних спеціалізованих установах, організація проведення експертиз та оформлення їх результатів визначаються Кримінально-процесуальним, Цивільним процесуальним, Господарським процесуальним кодексами України, Кодексом адміністративного судочинства України, Законом України «Про судову експертизу», іншими нормативно-правовими актами з питань судової експертизи, а також Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (рис. 8.2).

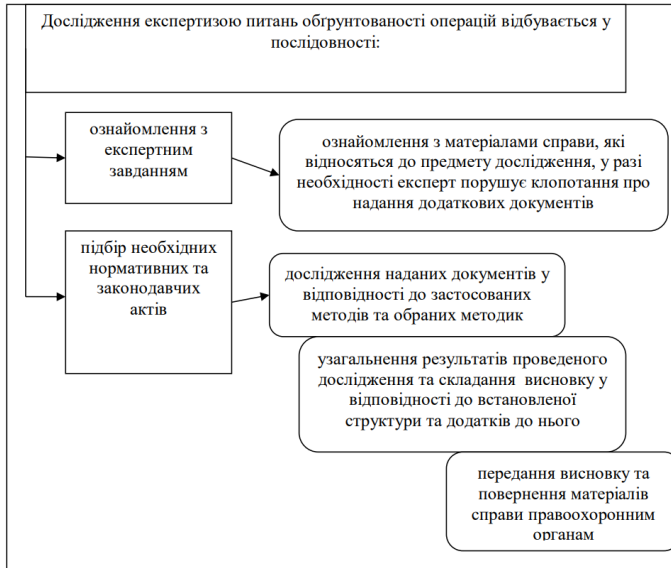

Рис. 8.2 Організаційні засади призначення та проведення судових експертиз

Джерело: узагальнено автором

У документі про призначення експертизи обов'язково повинен бути зазначений: хто призначив експертизу, короткий опис обставин справи; перелік питань, суб'єкт якому доручається

проведення експертизи (НДІСЕ); попередження експерта про кримінальну відповідальність за ст. 384, 385 КПК; об'єкти які надаються. Організація проведення експертиз та експертних досліджень зображено на рис. 8.3.

Рис. 8.3 Організація проведення експертиз та експертних досліджень

Джерело: узагальнено автором

Під час розгляду клопотання слідчий суддя має право за клопотанням учасників розгляду або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення клопотання.

Слідчий суддя за результатами розгляду клопотання має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам, якщо особа, що звернулася з клопотанням, доведе, що:

- 1) для вирішення питань, що мають істотне значення для

кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте сторона обвинувачення не залучила його або на вирішення залученого стороною обвинувачення експерта були поставлені запитання, що не дозволяють дати повний та належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт внаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок;

2) вона не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин.

До ухвали слідчого судді про доручення проведення експертизи включаються запитання, поставлені перед експертом особою, яка звернулася з відповідним клопотанням. Слідчий суддя має право не включити до ухвали запитання, поставлені особою, що звернулася з відповідним клопотанням, якщо відповіді на них не стосуються кримінального провадження або не мають значення для судового розгляду, обґрунтувавши таке рішення в ухвалі.

При задоволенні клопотання про залучення експерта слідчий суддя у разі необхідності має право за клопотанням особи, що звернулася з клопотанням про залучення експерта, вирішити питання про отримання зразків для експертизи відповідно положень статті 245 цього Кодексу.

Висновок експерта, залученого слідчим суддею, надається особі, за клопотанням якої він був залучений.

Висновок експерта є доказом, а експертиза – процесуальною дією для його отримання. Наявні в справі акти, довідки, висновки про результати відомчого дослідження будь-яких обставини, іменовані експертизою (наприклад, про недостачу ТМЦ і т. п.), хоча б і отримані

на запит органів слідства чи суду, але не відповідають вимогам правил проведення судових експертиз, не можуть розглядатися як висновок експерта і слугувати підставою для відмови у проведенні судової експертизи.

Визнавши зібрані для проведення експертизи матеріали достатніми, слідчий призначає експертизу.

Процесуальним актом, що реалізує це рішення, є постанова слідчого про призначення експертизи, ухвала (постанова суду). Слідчий, суд не вправі замінити постанову, ухвалу про призначення експертизи іншими документами, не передбаченими законом (супровідним листом, списком питань експертові і т. ін.). Підставою для проведення експертиз відповідно до чинного законодавства є процесуальний документ (постанова, ухвала) про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом), або письмове звернення потерпілого чи сторони захисту кримінального провадження (далі – документ про призначення експертизи (залучення експерта)), у якому обов'язково зазначаються реквізити, перелік питань, поставлених експерту, а також об'єкти, що підлягають дослідженню.

Постанова за своїм змістом складається із мотивувальної і резолютивної частини.

Перша з них повинна містити такі дані: місце й дата винесення постанови чи ухвали; посада, звання та прізвище особи, що призначила експертизу (залучила експерта); назва суду; назва справи та її номер; обставини справи, які мають значення для проведення експертизи; підстави для призначення експертизи; прізвище експерта або назва експертної установи, експертам якої доручається проведення експертизи; питання, які виносяться на вирішення експертові; перелік об'єктів, що підлягають дослідженню

(у тому числі порівняльних зразків та інших матеріалів, направлених експертові, або посилання на такі переліки, що містяться в матеріалах справи); інші дані, які мають значення для проведення експертизи.

У резолютивній частині зазначається рішення слідчого (судді) про призначення експертизи, прізвище експерта або найменування установи, в якій повинна бути проведена експертиза, викладаються питання, поставлені перед експертом для вирішення в ході дослідження, перелік наданих в розпорядження експерта матеріалів. У переліку матеріалів вказуються: об'єкти дослідження; зразки для порівняння; слідчі матеріали, які необхідні експерту. Вказується також місцезнаходження документів і об'єктів. Експерт попереджається про кримінальну відповідальність за статтею 384 Кримінального кодексу України за дачу завідомо неправдивого висновку, а також про кримінальну відповідальність за статтею 385 Кримінального кодексу України за відмову від виконання покладених на нього обов'язків.

У документі про призначення експертизи (залучення експерта) перераховуються всі об'єкти, які направляються на експертне дослідження, із зазначенням точного найменування, кількості, міри ваги, серії та номера (для грошей НБУ та іноземної валюти), інші відмінні індивідуальні ознаки.

Якщо під час проведення експертизи об'єкт (об'єкти) дослідження може(уть) бути пошкоджений(і) або знищений(і), у документі про призначення експертизи (залучення експерта) повинен міститися дозвіл на його пошкодження або знищення.

При проведенні експертизи в експертній установі експерт працює з документами на своєму робочому місці. Експерт може працювати з матеріалами справи в приміщенні, наданому йому органом, що призначив експертизу.

На необхідність комісійної або комплексної експертизи вказується в постанові (ухвалі) про призначення експертизи. Керівник експертної установи має право дати вказівку про проведення комісійної чи комплексної експертизи за своєю ініціативою або за ініціативою експерта. Експерт, що проводить експертизу поза експертною установою, прийшовши до висновку про необхідність комісійної чи комплексної експертизи, ставить про це питання перед слідчим (судом) у порядку, передбаченому процесуальним законом.

Якщо експерт здійснює судово-експертну діяльність у складі юридичної особи, що не є державною установою, організаційне, матеріально-технічне забезпечення виконання експертиз та контроль за своєчасним їх проведенням покладається на її керівника.

Експерти, що не працюють в державних спеціалізованих установах та на професійній основі здійснюють судово-експертну діяльність, забезпечують проведення експертиз та досліджень відповідно до вимог Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 12.12.2011 р. № 3505/5.

За відсутності клопотань або після їх задоволення у встановленому порядку експерту надаються необхідні матеріали справи, і він приступає до дослідження. Обсяг наданих експерту матеріалів, напрямок розслідування визначається слідчим у питаннях. Він може за своєю ініціативою надати експерту додаткові матеріали, поставити перед експертом нові додаткові питання і виключити раніше поставлені.

При цьому рекомендується уникати ознайомлення

експертів з матеріалами, які негативно характеризують особистість обвинувачуваних, так і іншими обставинами, що не мають безпосереднього відношення до предмета експертизи. Експертові також не слід висловлювати припущень, які можуть не підтвердитися в процесі дослідження, але впливають на прийняті рішення слідчого (суду) до отримання ними висновку експертизи.

Висновок експерта для особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора і суду не є обов'язковим, але незгода з ним повинна бути мотивована у відповідних постанові, ухвалі.

Недостатньо повним визнається висновок, що базується на вивченні не всіх представлених експерту вихідних даних або не містить вичерпних відповідей експерта на поставлені питання.

Судовий експерт як суб'єкт судово-експертної діяльності.

Правовий статус судового експерта привертав до себе увагу з початку становлення правосуддя в Україні. Питання про процесуальну природу експертизи має значення в тому відношенні, що з визначення цієї природи впливає організація експертизи в процесі досудового, судового провадження, обсяг прав і обов'язків осіб, яких запрошують або призначають в якості експертів.

Визначення правового статусу експерта, як показує ретроспективний аналіз розвитку даного інституту, аналіз сучасних правових систем, тісно пов'язане з розумінням сутності та призначення експертизи і системою обов'язків і прав обізнаної особи, яка залучається в якості експерта. Судовий експерт – це компетентна особа, що володіє необхідними для вирішення експертних задач спеціальними знаннями і практичними навичками в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла, має відповідну кваліфікацію та призначена в якості експерта відповідно до порядку, встановленого законом. Найважливіші вимоги, які пред'являються

до експерта, це компетентність, об'єктивність і незалежність.

Якісне проведення експертного дослідження можливе тільки професійно компетентним експертом. Зокрема, судовий експерт-економіст – особа, що володіє необхідними знаннями в галузі економічних наук (бухгалтерського обліку, планування, фінансів і кредиту, статистики інших), пройшла спеціальну підготовку з процесуальних питань і питань застосування спеціальних знань у судовій експертизі, успішно склала іспити та отримала кваліфікацію судового експерта-економіста за відповідними експертними спеціальностями.

Порядок залучення експерта регулюється нормами статті 243, якою встановлено:

1. Сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи, у тому числі за клопотанням сторони захисту чи потерпілого.

2. Сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової.

3. Експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту у випадках та в порядку, передбачених статтею 244 цього Кодексу.

У разі відмови слідчого, прокурора в задоволенні клопотання сторони захисту про залучення експерта особа, що заявила відповідне клопотання, має право звернутися з клопотанням про залучення експерта до слідчого судді за відповідною процедурою. Клопотання розглядається слідчим суддею місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, не пізніше п'яти днів із дня його надходження до суду. Особа, яка подала клопотання, повідомляється про місце та

час його розгляду, проте її неприбуття не перешкоджає розгляду клопотання, крім випадків, коли її участь визнана слідчим суддею обов'язковою.

Об'єктивність висновків експерта з поставлених питань передбачає застосування ним в процесі проведення судової експертизи наукових методів дослідження та його неупередженість. Разом з тим, користуючись загальнонауковими методичними прийомами, експерт, конкретизуючи свої висновки, зобов'язаний поєднувати їх з конкретними науково-практичними та методичними прийомами проведення експертизи. Головним критерієм об'єктивності висновків експерта є їх обґрунтованість (у – економічній експертизі даними первинної облікової документації, яка підтверджує факт здійснення господарської операції, і відповідністю відображення в обліку задокументованих операцій вимогам чинних нормативних актів).

Неупередженість експерта – важливий елемент його об'єктивності. Вона ґрунтується на відсутності тенденційного підходу при дослідженні фактів з метою встановлення істини по розслідуваній справі. Тому законом не допускається поєднання в одній особі експерта і працівника правоохоронних органів, навіть якщо останній і має необхідні знаннями для формування кваліфікованого експертного висновку по даній справі, так як таке суміщення не дозволяє об'єктивно дослідити і оцінити зібрані фактичні дані.

Правовий статус судового експерта визначений загальними принципами судово-експертної діяльності відповідно до концепції процесуального права в Україні.

Гарантії незалежності судового експерта та правильності його висновку забезпечуються на підставі статті 4 Закону «Про

судову експертизу»:

- процесуальним порядком призначення судового експерта;
- заборонаю під загрозою передбаченої законом відповідальності втручатися будь-кому в проведення судової експертизи;
- існуванням установ судових експертиз, незалежних від органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування та суду;
- створенням необхідних умов для діяльності судового експерта, його матеріальним і соціальним забезпеченням;
- кримінальною відповідальністю судового експерта за дачу завідомо неправдивого висновку та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків;
- можливістю призначення повторної судової експертизи;
- присутністю учасників процесу в передбачених законом випадках під час проведення судової експертизи.

При проведенні судової експертизи експерт має незалежний статус, він не може перебувати в будь-якій залежності від органу або особи, що призначили судову експертизу, сторін та інших осіб, зацікавлених в результаті справи. Експерт дає висновок, базуючись на результатах власних проведених дослідженнях у відповідності зі своїми спеціальними знаннями.

Не допускається вплив на експерта з боку органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування та суду, а також інших державних органів, організацій, об'єднань та окремих осіб з метою отримання висновку на користь кого-небудь з учасників процесу або в інтересах інших осіб.

Експерт проводить дослідження на сучасній науковій і практичній основі, в межах відповідної спеціальності, всебічно і в повному обсязі. Висновок експерта повинен ґрунтуватися на положеннях, що дають можливість перевірити їх на базі загальноприйнятих наукових та практичних даних.

Співробітник державної судово-експертної установи, що проводить судові експертизи в порядку виконання посадових обов'язків, є державним судовим експертом. Стосовно до економічної експертизи, особливо актуальним є питання про діяльність експертних установ – суб'єктів господарювання та експертів. Можливості задоволення потреб слідства і суду в економічній експертизі державними експертними установами обмежені штатними розкладами. Чинне процесуальне законодавство передбачає залучення експертів, які мають відповідні кваліфікаційні свідоцтва, внесені до реєстру судових експертів Мін'юсту України, та не працюють в державних експертних установах. Витрати на оплату експертних досліджень у таких випадках проводяться за рахунок сторони, що визначена платником в ухвалі суду, а потім відшкодовуються за рахунок винної сторони. При цьому, слід пам'ятати про те, що незалежно від того, працівником якої установи є експерт він повинен застосовуватися одні і ті ж методики.

Судовий експерт є суб'єктом процесуальних відносин, який залучається для дачі висновку з питань, що мають значення для справи. При цьому судовий експерт у межах своєї компетенції бере участь у дослідженні обставин справи лише з питань, що належать до предмета дорученої йому експертизи, і мають значення для дачі висновку. Сторони по справі мають право звертатися до експерта тільки у зв'язку з дорученою йому експертизою та з дозволу органу, який призначив експертизу.

Процесуальні права, обов'язки і відповідальність експертів, а також порядок попередження експерта про кримінальну відповідальність за відмову, ухилення від дачі висновку або за дачу завідомо неправдивого висновку визначаються законодавством України.

Експерт зобов'язаний дати об'єктивний висновок з поставлених перед ним питань у відповідності з науковими рекомендаціями та наданими йому матеріалами. Відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 та зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 3 листопада 1998 р. за № 705/3145, із наступними змінами та доповненнями:

В свою чергу, на експерта покладаються такі обов'язки:

- заявити самовідвід за наявності передбачених законодавством обставин;
- прийняти до виконання доручену йому експертизу;
- особисто провести повне дослідження, дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені питання, а в разі необхідності роз'яснити його;
- повідомити в письмовій формі органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), про неможливість її проведення та повернути надані матеріали справи та інші документи, якщо поставлене питання виходить за межі компетенції експерта або якщо надані йому матеріали недостатні для вирішення поставленого питання, а витребувані додаткові матеріали не були надані;
- з'явитися на виклик органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), для надання

роз'яснень, показань чи доповнень з приводу проведеної експертизи або причин повідомлення про неможливість її проведення;

- забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта);

- не розголошувати без дозволу органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), чи суду про хід проведення експертизи та її результати.

- у разі постановлення ухвали суду про припинення проведення експертизи експерт зобов'язаний негайно повернути матеріали справи та інші документи, що використовувалися для проведення експертизи.

У разі постановлення ухвали суду про припинення проведення експертизи експерт зобов'язаний негайно повернути матеріали справи та інші документи, що використовувалися для проведення експертизи. Незалежно від виду судочинства судовий експерт має право:

- ознайомлюватися з матеріалами справи, які стосуються предмета експертизи;

- відповідно до процесуального законодавства заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи;

- у разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення невідкладно заявляти клопотання органу (особі), який

(яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), щодо уточнення поставлених експертіві питань;

– з дозволу органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), бути присутнім під час проведення процесуальних, виконавчих дій та ставити питання учасникам процесу, що стосуються предмета чи об'єкта експертизи, та проводити окремі дослідження у їх присутності;

– експертна ініціатива (указувати у висновку експерта на факти, виявлені під час проведення експертизи, які мають значення для справи, але стосовно яких йому не були поставлені питання, та на обставини, що сприяли (могли сприяти) вчиненню правопорушення);

– у разі незгоди з іншими членами експертної комісії складати окремий висновок;

– викладати письмово відповіді на питання, які ставляться йому під час надання роз'яснень чи показань;

– оскаржувати в установленому законодавством порядку дії та рішення органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), що порушують права експерта або порядок проведення експертизи;

– на забезпечення безпеки за наявності відповідних підстав;

– одержувати винагороду за проведення експертизи та відповідно до законодавства компенсацію (відшкодування) витрат за виконану роботу та витрат, пов'язаних із викликом для надання роз'яснень чи показань, у разі якщо це не є його службовим обов'язком;

– експерт може відмовитися від проведення експертизи, якщо наданих йому матеріалів недостатньо для виконання

покладених на нього обов'язків, а витребувані додаткові матеріали не надані, або якщо поставлені питання виходять за межі його спеціальних знань. Повідомлення про відмову повинно бути вмотивованим.

Зазначимо, що українське законодавство передбачає певні заборони для експерта:

- проводити експертизу без письмової вказівки керівника (заступника керівника) експертної установи, керівника структурного підрозділу;

- передоручати проведення експертизи іншій особі;

- самостійно збирати матеріали, які підлягають дослідженню – тільки через замовника експертизи суд, слідчий, а також вибирати вихідні дані для проведення експертизи, якщо вони відображені в наданих йому матеріалах неоднозначно;

- вирішувати питання, які виходять за межі спеціальних знань експерта та з'ясування питань права і надавати оцінку законності проведення процедур, регламентованих нормативно-правовими актами;

- вступати у не передбачені порядком проведення експертизи контакти з особами, якщо такі особи прямо чи опосередковано зацікавлені в результатах експертизи;

- зберігати матеріали справ та об'єкти експертних досліджень поза службовим приміщенням.

Характеризуючи правовий статус судового експерта, не можна не зупинитися на проблемах процесуальної практики, коли спеціальні знання експерта слідчими та суддями нерідко ототожнюються з роллю і функціями фахівця як у цивільному (господарському), так і в кримінальному процесі. У зв'язку з цим необхідно розрізняти права і обов'язки судового експерта та

спеціаліста, зокрема процесуальні особливості розкрито в таблиці 8.4.

Таблиця 8.4

Процесуальні особливості залучення судового експерта та спеціаліста у кримінальному провадженні

Вид	Ознаки
Експерт	<p>Відповідно до статті 69 КПК експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.</p> <p>2. Не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження або потерпілого.</p>
Спеціаліст	<p>Відповідно до статті 71 КПК спеціалістом у кримінальному процесі визнається будь-яка незацікавлена в результаті справи особа, яка має необхідні спеціальні знання в науці, техніці, мистецтві чи ремеслі або володіє вміннями, навичками у певній галузі діяльності і залучається до участі у проведенні слідчої дії для подання сприяння слідчому в збиранні та дослідженні доказів.</p>

Джерело: узагальнено автором

Судовий експерт має справу з уже зібраними доказами, в результаті вивчення яких за допомогою спеціальних знань отримує нові фактичні дані, раніше не відомі слідчому або які викликали сумніви. За статтею 71 КПК, спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Спеціаліст може бути залучений для надання

безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду. Сторони кримінального провадження мають право під час судового розгляду заявляти клопотання про залучення спеціаліста або використання його пояснень і допомоги.

Відповідно до норм КПК, права, обов'язки і відповідальність спеціаліста полягають у наступному:

- ставити запитання учасникам процесуальної дії з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду;
- користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням;
- звертати увагу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів;
- знайомитися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, і подавати до них зауваження;
- одержувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження;
- заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

Крім того, залучення спеціаліста допомагає слідчому (суду) у виявленні, закріпленні та вилученні доказів. Висновок судового експерта є, відповідно до закону, одним із видів доказів, процесуальним документом. Спеціаліст, який проводить фахові дослідження, не попереджається про кримінальну відповідальність,

за результатами дослідження складається висновок експертного дослідження. Також, спеціаліст може залучатися судом у якості консультанта для вираження думки, для надання технічної допомоги у дослідженні доказів, в оцінці вартості майна, для проведення окремих процесуальних дій. У необхідних випадках, при огляді письмових чи речових доказів, прослуховуванні звукозаписів, перегляді відеозаписів, при призначенні експертизи, допиту свідків, вжиття заходів щодо забезпечення доказів суд (слідчий) може залучати фахівців для отримання консультацій, пояснення і надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання планів і схем, відбору зразків для експертизи, оцінки майна тощо)

Відповідно до ст. 14 Закону України «Про судову експертизу», судовий експерт на підставах і в порядку, передбачених законодавством, може бути притягнутий до дисциплінарної, матеріальної, адміністративної чи кримінальної відповідальності. За надання завідомо неправдивого висновку, за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, а також за розголошення даних, що стали йому відомі під час проведення експертизи, експерт несе кримінальну відповідальність (таблиця 8.5).

Таким чином, експерт може бути притягнений до адміністративної відповідальності відповідно у разі прояву неповаги до суду, що виразилась у злісному ухиленні експерта від явки в суд, в невідкоренні розпорядженню головуючого чи в порушенні порядку під час судового засідання, а так само вчинення будь-яких дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил, тягне за собою накладення штрафу від трьох до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Види дисциплінарних стягнень, що можуть бути застосовані до судових експертів

Вид	Відповідальність
Дисциплінарна	<p>Дисциплінарна відповідальність (догана, звільнення): передбачена ст. 147 Кодексу законів про праці, для осіб які працюють в установах на постійній основі або за трудовими договорами. На експертів (будь-яких) – за порушення вимог діючого законодавства або методичних вимог – розглядається комісією в присутності експерта. У разі неявки судового експерта з поважних причин розгляд питання переноситься на чергове засідання комісії. У випадку повторної неявки судового експерта комісія може розглянути питання за його відсутності. До судових експертів можуть бути застосовані такі дисциплінарні стягнення відповідно до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів № 301/5: попередження; зупинення дії Свідоцтва; анулювання свідоцтва; пониження кваліфікаційного класу. Рішення комісії про притягнення до дисциплінарної відповідальності може бути оскаржене в установленому законодавством порядку.</p>
Матеріальна	<p>Матеріальна відповідальність – це різновид цивільно-правової відповідальності, яка має свої особливості: як працівник державної установи експерт зобов’язаний відшкодувати шкоду, заподіяну внаслідок невиконання, або неповного виконання своїх обов’язків; як процесуальна особа зобов’язаний відшкодувати збитки, заподіяні під час виконання функцій судового експерта, наприклад пошкодження чи знищення об’єкту дослідження без дозволу органу, який призначив експертизу; завдання своїми діями іншої майнової шкоди.</p>
Адміністративна	<p>Адміністративна відповідальність – за скоєння адміністративних правопорушень передбачених статтями 185 та 185 кодексу про адміністративні правопорушення, зокрема за прояв неповаги до суду, злісне ухилення від неявки до органів дізнання або суду згідно КПК стаття 138. Поважними причинами неприбуття особи на виклик є:</p>

Адміністративна	затримання, тримання під вартою або відбування покарання; обмеження свободи пересування внаслідок дії закону або судового рішення; обставини непереборної сили (епідемії, військові події, стихійні лиха або інші подібні обставини); відсутність особи у місці проживання протягом тривалого часу внаслідок від'їзду, подорожі тощо; тяжка хвороба або перебування в закладі охорони здоров'я у зв'язку з лікуванням або вагітністю за умови неможливості тимчасово залишити цей заклад; смерть близьких родичів, членів сім'ї чи інших близьких осіб або серйозна загроза їхньому життю; несвоєчасне одержання повістки про виклик; інші обставини, які об'єктивно унеможливають з'явлення особи на виклик.
Кримінальна	Експерт несе кримінальну відповідальність за ст. 384 – за надання завідомо неправдивого висновку, ст. 385 – за відмову без поважних причин від надання висновку (питання виходить за межі компетенції, не задоволене клопотання), ст. 387 – за розголошення матеріалів справи, про які стало відомо експерту під час проведення дослідження.
Вчинення корупційних правопорушень	Корупція – це використання особою, своїх службових повноважень, з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб. Експерт є суб'єктом якому забороняється: використовувати своє службове становище з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки (пропозиції) такої вигоди для себе чи інших осіб; безпосередньо або через інших осіб вимагати, просити, одержувати подарунки для себе чи близьких їм осіб від юридичних або фізичних осіб

Джерело: узагальнено автором

Також, експерт може бути притягнений до кримінальної відповідальності за відмову експерта без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків у суді або під час провадження досудового розслідування та відповідно за дачу завідомо неправдивого висновку експерта під час провадження

досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження або проведення розслідування тимчасовою слідчою чи спеціальною тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України або в суді на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі експерта на строк до двох років.

Позбавлення кваліфікації судового експерта може мати місце внаслідок скоєння судовим експертом злочину або службового проступку, що призвело до втрати довіри до нього, а також через визнання його таким, що не відповідає займаній посаді або в разі засудження судового експерта чи визнання судом цієї особи недієздатною. Після позбавлення кваліфікації судового експерта свідоцтво про її присвоєння вилучається. Вилучене свідоцтво судового експерта знищується, про що складається акт за підписом голови і секретаря та робиться відмітка в журналі.

Кваліфікація судового експерта вважається втраченою після закінчення строку дії свідоцтва, якщо він не продовжений. Особи, позбавлені кваліфікації, і ті, що втратили кваліфікацію судового експерта, виключаються із Реєстру атестованих судових експертів державних і підприємницьких структур та громадян.

Визначимо межі компетенції та професійні навички, що формуються у експертів під час проведення експертиз (табл. 8.6).

Таким чином, вищенаведене зовсім не виключає можливості розробки спеціальних методів, застосування вперше складних інструментальних засобів у процесі провадження конкретної експертизи. Практика показує, що іноді експертам доводиться розробляти нові способи і прийоми дослідження речових доказів для успішного вирішення поставлених для вирішення перед експертизою питань, якщо до моменту призначення експертизи в розпорядженні експерта відсутня готова, досить ефективна методика

або з використанням існуючих методів не вдалося вирішити завдання для надання обґрунтованого висновку.

Таблиця 8.6

Професійні навички, що формуються у експертів під час проведення експертиз

Навички	Характеристика
Компетентність	<p>Експерти є компетентними у вирішенні тих питань, за якими вони мають відповідну освіту і знання та отримали кваліфікацію судового експерта за відповідною спеціальністю. Особиста компетенція експерта розширюється у випадках, коли експерти беруть участь у наукових розробках, експериментальних дослідженнях</p> <p>Компетенція – обізнаність експерта.</p> <p>Заборонено вирішувати питання права.</p> <p>Заборонено надавати оцінку законності проведення процедур, регламентованих нормативно-правовими актами;</p> <p>Вирішувати умовні питання – приклад «вирішити питання за умови що.....»;</p> <p>Проводити ревізійні дії.</p> <p>Вибирати суперечливі дані – направляти клопотання про уточнення.</p> <p>Вирішувати питання, які не відносяться до спеціальних знань експерта (завдання, що відносяться до спеціальності, яка визначена в свідоцтві).</p>
Поняття експертної ініціативи, умови і порядок її реалізації	<p>Експертна ініціатива – це факти, виявлені під час проведення експертизи, які мають значення для справи, але стосовно яких йому не були поставлені питання, та на обставини, що сприяли (могли сприяти) вчиненню правопорушення. Експертна ініціатива належить до прав експерта.</p> <p>Питання які вирішуються експертом у порядку експертної ініціативи зазначаються у висновку експерта у вступній частині – після питань які поставлені експерту на дослідження слідчим або судом.</p>
Гарантії незалежності судового експерта та правильності його висновку	<p>Згідно статті 4 Закону України «Про судову експертизу» гарантії незалежності судового експерта та правильності його висновку забезпечуються:</p> <p>процесуальним порядком призначення судового експерта – (пункти 2 ст. ГПК 69, ЦПК 72, КАС 68 – експерт може призначатися судом або залучатися учасником);</p>

<p>Гарантії незалежності судового експерта та правильності його висновку</p>	<p>забороною будь-кому втручатися в проведення судової експертизи; існування установ судових експертиз, незалежних від органів дізнання та судового слідства;</p>
<p>Гарантії незалежності судового експерта та правильності його висновку</p>	<p>створення необхідних умов для діяльності судового експерта – технічне, матеріальне та соціальне забезпечення; кримінальною відповідальністю судового експерта за дачу свідомо неправдивого висновку (ст. 384 КПК – виправні роботи, арешт до 6 міс., обмеження волі до 2-х років) та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов’язків (ст. 385 – штраф, або арешт до 6 міс.); можливістю призначення повторної судової експертизи; присутністю учасників процесу в передбачених законом порядку під час проведення судової експертизи – (оцінка землі).</p>
<p>Матеріальне забезпечення та соціальне забезпечення</p>	<p>Заробітна плата працівників державних спеціалізованих установ (невійськовослужбовців і тих, які не мають звань рядового і начальницького складу), які мають кваліфікацію судового експерта, складається з посадового окладу, надбавок, доплат до нього, премій та інших виплат, розмір і порядок встановлення яких визначаються Кабінетом Міністрів України. Працівникам державних спеціалізованих установ (невійськовослужбовцям і тим, які не мають звань рядового і начальницького складу), які мають кваліфікацію судового експерта, посадові оклади встановлюються у розмірі не менше 10 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб на 1 січня календарного року (дію зупинено на 2018 рік).</p>
<p>Підстави для відводу експерта</p>	<p>У процесуальному законодавстві точно визначені умови, наявність яких виключає можливість доручення конкретній особі виконання експертизи, а саме: Якщо особа є потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, свідком, а також якщо вона брала участь у конкретній справі в якості перекладача, особи, яка провадила досудове слідство, судді, обвинувача, захисника, законного представника обвинувачуваного, представника потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача;</p>

Продовження таблиці 8.6

Підстави для відводу експерта	Якщо особа є родичем потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача або їх представника, родичем звинувачуваного чи його законного представника, родичем судді, обвинувача, захисника, слідчого або особи, яка провадила досудове слідство. Враховуючи ці обставини, подружжя спільно не можуть проводити конкретне дослідження;
Підстави для відводу експерта	якщо перша експертиза виконувалася одним з них, то другий не може прийняти на себе проведення повторної чи додаткової експертизи; Якщо у даній справі особа брала участь в слідчих (судових) діях – у виявленні, фіксації та вилучення речових доказів, порівняльних зразків, інших даних; Якщо особа перебувала або перебуває в службовій або іншій залежності від обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача; Якщо є обставини, що дають підставу вважати, що експерт особисто прямо чи побічно зацікавлений у справі; У випадках, коли експерт не є компетентною особою в питаннях, поставлених на вирішення експертизи.

Джерело: узагальнено автором

Особиста компетенція експерта розширюється у випадках, коли експерти беруть участь у наукових розробках, експериментальних дослідженнях.

Для правильного вирішення питання про те, кому може бути доручена експертиза, необхідно враховувати поряд з методичними та організаційними положеннями також і процесуальні вимоги, згідно з якими не всяка особа за певних умов може брати участь у справі як експерт. Не можуть бути експертами у справі слідчі, судді, ревізори, інші зацікавлені особи. Ці вимоги спрямовані на те, щоб гарантувати об'єктивність і достовірність експертного висновку.

Поняття висновку судової експертизи. У теорії експертизи обґрунтовуються вимоги до експерта, спрямовані, з однієї сторони,

на забезпечення високого наукового рівня експертизи, з іншої – на забезпечення об'єктивності та неупередженості висновку.

Підсумком судової експертизи є висновок експерта, який закон відносить до числа самостійних судових доказів. Основні відмінності експертного висновку та висновку експертного дослідження розкрито в таблиці 8.7.

Таблиця 8.7

Основні відмінності експертного висновку та висновку експертного дослідження

Висновок експерта	Висновок експертного дослідження
<p>1. Висновок експерта – це результат діяльності експерта з проведення експертизи, що являє собою складений відповідно до вимог закону документ, в якому викладаються фактичні дані, отримані в процесі дослідження, повідомляються наукові відомості з досліджуваних питань та формуються висновки експерта. п. 4.14. Інструкції № 53/5.</p> <p>2. Підставою для проведення є постанова або ухвала про призначення експертизи, Висновок експерта складається з обов'язковим зазначенням його реквізитів (найменування документа, дати та номера складання висновку, категорії експертизи (додаткова, повторна, комісійна, комплексна), виду експертизи (за галузю знань) та трьох частин: вступної (Вступ), дослідницької (Дослідження) та заключної (Висновки).</p> <p>3. Експерт попереджається за несення відповідальності ст. 384-385.</p>	<p>1. Висновок експертного дослідження – має консультативно-роз'яснювальний характер.</p> <p>2. Підставою для проведення експертного дослідження є письмова заява (лист) замовника з обов'язковим зазначенням його реквізитів, з переліком питань, які підлягають розв'язанню, а також об'єктів, що надаються.</p> <p>3. Має структуру таку ж як і висновок експерта з урахуванням відмінностей:</p> <ul style="list-style-type: none"> - різні назви; - висновок експертного дослідження - експерт не попереджається за несення відповідальності ст. 384-385

Джерело: узагальнено автором

Процес складання висновку можливо умовно розподілити на декілька етапів. Основні вимоги до процесу складання висновку можна охарактеризувати наступним чином (табл. 8.8).

Таблиця 8.8

**Вимоги щодо складання висновку, задекларовані на рівні
законодавства**

Етап	Норма	Алгоритм вирішення
Підготовчий	призначення експерта, який володіє знаннями і має відповідну кваліфікацію з тих питань, які визначені у конкретній постанові або ухвалі.	Вивчення змісту експертного завдання. Підбір нормативно-правових актів з питань, які мають бути досліджені. Направити до суду клопотання про надання Акту аудиторської перевірки та додаткових документів необхідних для проведення дослідження. Якщо протягом 45 календарних днів клопотання експерта не було задоволено судом, направити до суд повідомлення про неможливість надання висновку судової експертизи.
Вступний	найменування документа, дати та номери складання висновку, категорії експертизи (додаткова, повторна, комісійна, комплексна), вид експертизи (за галуззю знань)	Має містити наступну інформацію: підстави призначення експертизи (постанова); місце проведення експертизи; дані про орган або особу, яким призначена експертиза, номер і вид справи; відомості про установу і експерта, якщо експертиза проводиться ним в порядку виконання посадових обов'язків; питання, поставлені перед експертом, короткий виклад обставин справи; підписка експерта, оформлена відповідно до законодавства про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку; відомості про клопотання, їх задоволення; перелік використаних нормативних актів.

Організаційно-методичний	вивчення змісту і повноти матеріалів справи, поданих на експертизу	Опрацювання методики проведення експертизи, складання календарного плану-графіка проведення економічної експертизи (оскільки процесуальні норми передбачають строки розслідування кримінальних і цивільних справ правоохоронними органами). Точних норм затрат часу на виконання експертизи немає, тому тривалість робіт визначається в залежності від об'єму наданих матеріалів, періоду дослідження, кількості і складності поставлених питань, практичного досвіду експерта. Дослідження об'єктів (у економічній експертизі – бухгалтерських та інших документів порівняно із законодавчими та нормативними документами).
Дослідницький	описуються процес дослідження та його результати, а також дається обґрунтування висновків з поставлених питань	Має містити наступну інформацію: відомості про стан об'єктів дослідження, застосовані методи (методики) дослідження, умови їх застосовування; посилання на ілюстрації, додатки та необхідні роз'яснення до них; експертну оцінку результатів дослідження. опис процесу застосовування інструментальних методів дослідження та проведення експертних експериментів можуть обмежуватись викладенням кінцевих результатів. У зазначених випадках графіки, діаграми, таблиці, матеріали експертних експериментів мають зберігатись у наглядових експертних провадженнях і на вимогу органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), можуть надаватись їм.
Заклучний	викладаються висновки за результатами дослідження	На кожне з поставлених питань має бути дано відповідь по суті або вказано, з яких причин неможливо його вирішити.

Заключний	у вигляді відповідей на поставлені питання в послідовності, що визначена у вступній частині	Якщо заключний висновок не може бути сформульований у стислій формі, допускається посилання на результати досліджень, викладені у дослідницькій частині.
------------------	---	--

Джерело: складено автором

Також, слід враховувати, що якщо експерт не є працівником державної спеціалізованої установи і працює на професійній основі самостійно, він засвідчує наданий ним висновок своїм підписом і печаткою із зазначенням реєстраційного номера облікової картки платника податків (ідентифікаційного номера) або серії та номера паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання в установленому порядку відмовилися від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків).

Після виконання експертного дослідження, висновки експерта чи експертів з додатками направляються органу, чи особі, яким призначено експертизу, керівником експертної установи чи керівником провідної експертної установи.

Основи економічних експертиз, види, завдання, які вирішуються при їх проведенні. При проведенні економічної експертизи здійснюються дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку та звітності, що містять інформацію про обставини справи та допомагають суду досягти об'єктивності у прийнятті рішення. Результати оформлюють у вигляді висновків експертизи. Слід зазначити, що судова справа (кримінальна, цивільна чи господарська), яка пов'язана з економічною злочинністю, не може бути якісно розслідувана без проведення

судової експертизи експертом-економістом. Така експертиза є одним із джерел доказів по справі й призначається у випадках, коли для вирішення відповідних питань по цих справах необхідні спеціальні знання.

Розвиток експертної діяльності обумовлений частим виникнення суперечливих ситуацій у сфері підприємницької діяльності, вирішення яких можливе тільки у судовому порядку та за обов'язкового залучення кваліфікованих судових експертів. Зважаючи на особливості розвитку економіки, найбільш затребуваними у сучасних умовах є економічні експертизи. Проведення економічної експертизи обумовлено потребою у спеціальних економічних знаннях: бухгалтерського та податкового обліку, аналізу фінансово – економічної діяльності підприємств та організацій.

Необхідність в економічній експертизі виникає при розслідуванні і судовому розгляді кримінальних справ про привласнення, посадові злочини, а також у цивільних справах, коли виникає потреба проаналізувати дані про фінансово-господарські операції, відображені у бухгалтерському обліку. В процесі провадження експертиз цього роду аналізується виробнича і фінансово-господарська діяльність підприємств з різними формами власності, які, припустимо, збитки, втрати, привласнення товарно-матеріальних цінностей, безгосподарність, і визначаються суми матеріальної відповідальності за заподіяний матеріальний збиток. Економічна експертиза вирішує питання діагностичного характеру, коло яких дуже широке. Економічні експертизи, як правило, призначаються після проведення відповідних ревізій.

Економічна експертиза є самостійним джерелом доказів, які стосуються предмета доказування. Як самостійне джерело доказів

економічна експертиза використовує засоби наукового економічного аналізу вихідних даних, що містяться в інших доказах, долучених до справи.

За допомогою економічної експертизи можна встановити лише окремі факти діяльності осіб, які є учасниками кримінального провадження. У процесі здійснення економічної експертизи досліджуються лише ті питання, які поставлені перед експертом-економістом, слідчим або судом, і перелік яких зазначений в постанові слідчого чи ухвалі суду про призначення економічної експертизи.

Предмет економічної експертизи визначається потребами судочинства у використанні спеціальних знань в галузі економічної теорії і практики, з метою встановлення істини у судовій справі.

Обов'язковою умовою достовірного висновку стосовно предмету експертизи є належність досліджуваних доказів. Поняття відносності доказів має важливе значення для визначення об'єктів економічної експертизи.

Існують різні думки вчених-процесуалістів з приводу належності доказів, наприклад, відповідно до загального правила судового доказування належність доказів в першу чергу визначається належністю до справи фактів, для встановлення яких і залучаються докази. В основі правила відносності доказів лежить об'єктивний зв'язок між доказами і фактами, що підлягають доведенню.

Отже, обов'язковою умовою вірного вирішення питань, що досягається судовим експертом-економістом у процесі пізнання обставин справи, є дотримання правила належності досліджуваних доказів як об'єктивного зв'язку між доказами і фактами (обставинами), що підлягають доведенню.

Об'єкти економічної експертизи включають в себе документи, котрі підтверджують здійснення і відображення в обліку і звітності господарських операцій за певний період, у тому числі і сліди правопорушень у сфері економіки та економічної діяльності. Ці сліди зберігаються в документах, на підставі яких здійснюється і в яких узагальнюється використання предмета злочинних посягань.

Від правильного та повного надання слідством на дослідження об'єктів економічної експертизи залежить якість експертного висновку, його доказовість. Особливо ретельно підбираються первинні документи, що підтверджують факт виконання господарської операції.

Практика свідчить, що об'єкти у економічній експертизі конкретизують предмет певного напрямку дослідження і визначають його параметри.

Об'єктами економічної експертизи є документи, що містять дані про матеріальні, трудові і фінансові ресурси, процеси господарської діяльності та система бухгалтерського, податкового обліку і звітності (первинні документи, реєстри бухгалтерського, податкового обліку, форми бухгалтерської, податкової та статистичної звітності).

Разом з постановою (ухвалою) про призначення експертизи, експерту слід надати документи бухгалтерського обліку, які містять відомості – вихідні дані для вирішення поставлених питань. Варто відзначити, що такими документами можуть бути: первинні документи, що підтверджують факт здійснення господарських операцій: рахунки, прибуткові та видаткові накладні (ордери), акти приймання виконаних робіт та послуг, довіреності, касові та банківські документи (розрахункові платіжні відомості, виписки банку, платіжні доручення і вимоги), векселі та інші цінні папери,

звіти матеріально-відповідальних осіб, картки складського обліку, матеріали інвентаризації, таблиці, наряди, трудові договори, договори про матеріальну відповідальність, реєстри обліку придбання та продажу товарів (робіт, послуг), податкові накладні; статутні і реєстраційні документи; договірна документація; облікові реєстри: накопичувальні (оборотні) відомості, журнали-ордери, меморіальні ордери за балансовими рахунками, картки рахунків, головні книги; фінансова і податкова звітність (баланси, звіти, декларації).

Якщо ведення обліку здійснюється з використанням програмного забезпечення (комп'ютеризовано), експерту надаються документи на машинних носіях (роздруковані реєстри бухгалтерського та податкового обліку).

До об'єктів економічної експертизи відносяться також розрахунки економічних показників, матеріали стосовно оцінки майнових комплексів підприємств, орендних відносин тощо.

Не належать до об'єктів дослідження експерта-економіста акти ревізій і перевірок, висновки різних видів експертиз, нормативні матеріали, які є джерелами інформації, що використовується в ході дослідження.

В окремих випадках експертом-економістом можуть враховуватися матеріали неофіційної документації, так званих «чорнових записів», яка повинна досліджуватися тільки в межах кількості (обсягу), вилученої і залученої до справи, та бути пов'язана з даними офіційної документації і бухгалтерського обліку за операціями, що розглядаються. Така документація оцінюється слідством або судом і надається експерту в якості вихідних даних, про що вказується в питаннях, поставлених на вирішення експертизи. Висновки експертів за результатами дослідження з використанням неофіційної документації надаються в умовно-категоричній формі.

Фактичні обставини справи підтверджуються за допомогою доказів, які добуті у ході розслідування, досліджуються і оцінюються відповідно до норм процесуального права.

Під доведенням (доказом) в логіці розуміють встановлення істинності одного судження за допомогою інших, вже відомих положень, суджень, прийнятих за істинні.

Як один із судових доказів, економічна експертиза розглядається як єдине поняття, в якому взаємопов'язані фактичні дані і засоби доказування за змістом і процесуальною формою. Фактичні дані – логічне ядро судових доказів, так як повідомляються суду як судження про факти, тобто у вигляді логічних категорій.

Відповідно до наказу Міністерства юстиції України від 15 липня 1997 року № 285/7-А, яким затверджене Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, судово-бухгалтерська експертиза змінена на економічну, яка проводиться експертами, котрі отримали кваліфікацію судового експерта за такими спеціальностями:

- дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності;
- дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій;
- дослідження документів фінансово-кредитних операцій.

Потреба в економічному дослідженні документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності виникає при розгляді цивільних справ, коли необхідно проаналізувати дані фінансово-господарських операцій, відображених у бухгалтерському обліку. Мета експерта – провести діагностику проблеми і відповісти на питання, зазначені судом в ухвалі про призначення судової експертизи. Експерту необхідно чітко ідентифікувати фактичний

зміст досліджуваних операцій.

Кожен із напрямів дослідження у економічній експертизі має свій предмет та завдання. До основних завдань експертизи документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності відносять визначення:

- документальної обґрунтованості розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, періоду і місця їх утворення;

- документальної обґрунтованості оформлення операцій з одержання, зберігання, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей, у тому числі грошових, основних засобів, надання послуг;

- документальної обґрунтованості відображення в обліку грошових коштів, цінних паперів;

- документальної обґрунтованості відображення в обліку операцій з нарахування та виплати заробітної плати, інших виплат;

- відповідності нормативно-правовим актам відображення в податковому обліку доходів та витрат за фінансово-господарськими операціями, що підлягають оподаткуванню податком на прибуток;

- відповідності нормативно-правовим актам відображення в податковому обліку податкових зобов'язань та податкового кредиту з податку на додану вартість.

Слід враховувати, що проведення ревізійних дій (визначення експертами-економістами будь-яких економічних показників без попереднього проведення документальних перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктом контролю) не належить до завдань економічної експертизи.

Предметом експертизи при дослідженні документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності є відображені в

документах бухгалтерського та податкового обліку господарські операції по справах, що перебувають у провадженні органів дізнання, попереднього слідства чи суду, відносно яких експерт дає висновок з поставлених на його вирішення питань. Також слід враховувати, що господарські операції є предметом бухгалтерського обліку, але експерт досліджує не самі господарські операції, а відображення їх у бухгалтерському та податковому обліку підприємства (організації, установи).

Для дослідження питань експертизи документів про економічну діяльність підприємств і організацій необхідне визначення документальної обґрунтованості, аналізу показників фінансового стану (платоспроможності, фінансової стійкості, прибутковості тощо); визначення документальної обґрунтованості аналізу і структури майна та джерел його придбання; визначення документальної обґрунтованості стану та інтенсивності використання оборотних активів та джерел їх формування; визначення документальної обґрунтованості та аналізу джерел власних коштів та результатів фінансово-господарської діяльності; визначення документальної обґрунтованості та аналізу реальності розрахунків з дебіторами і кредиторами; визначення документальної обґрунтованості та аналізу економічної доцільності отримання і використання кредитів і позик; визначення документальної обґрунтованості та аналізу витрат і цін як чинників фінансової стабільності, беззбитковості; визначення документальної обґрунтованості розрахунків при приватизації та оренді відповідно до чинних методик оцінки вартості майна, що приватизується, та інші питання, пов'язані з приватизацією, банкрутством підприємств; визначення документальної обґрунтованості розрахунків частки майна при виході учасника зі складу засновників; визначення

документальної обґрунтованості розрахунків втраченого заробітку (від несвоєчасної виплати компенсації заподіяної шкоди при втраті працездатності і в інших випадках); визначення документальної обґрунтованості цільового витрачання бюджетних коштів; визначення документальної обґрунтованості розрахунків втраченої вигоди.

Основними завданнями експертизи документів про економічну діяльність підприємств й організацій є проведення аналізу: показників фінансово-економічного стану (платоспроможності, фінансової стійкості, прибутковості тощо) підприємства/організації; структури майна та джерел його придбання. А також визначення: документальної обґрунтованості розрахунків з дебіторами і кредиторами; документальної обґрунтованості аналізу складу витрат; документальної обґрунтованості розрахунків у разі приватизації й оренди майна, що приватизується; документальної обґрунтованості розрахунків частки майна у разі виходу учасника зі складу засновників; документальної обґрунтованості розрахунків втраченого заробітку (від несвоєчасної виплати компенсації заподіяної шкоди у разі втрати працездатності та в інших випадках); документальної обґрунтованості цільового витрачання бюджетних коштів; документальної обґрунтованості розрахунків втраченої вигоди. Вирішення питань щодо дотримання комітетами з конкурсних торгів вимог законодавства, що регламентує проведення закупівлі товарів (робіт, послуг) за державні кошти, не належить до завдань економічної експертизи. Вирішення питань щодо документальної обґрунтованості збитків показниками фінансової звітності підприємства/організації за певний період (визнання поточної дебіторської заборгованості безнадійною) не належить до завдань економічної експертизи.

До предмету експертизи при дослідженні документів про економічну діяльність підприємств і організацій відносять відображену в документах інформацію щодо фінансово – економічних показників діяльності підприємства (організації, установи), акціонування, банкрутства, орендних відносин, цільового використання бюджетних коштів та грошових коштів підприємств за господарськими операціями по справах, що перебувають у провадженні органів дізнання, попереднього слідства чи суду.

Узагальнюючи зазначене, підкреслимо, що на підставі інформації, відображеної в фінансовій документації підприємства, встановлюються дані, які характеризують утворення, розподіл і використання на підприємстві доходів, грошових фондів, наявність негативних відхилень у цих процесах, що вплинули на показники господарської діяльності або сприяли здійсненню правопорушень, які пов'язані з невиконанням фінансової дисципліни.

Дослідження експертизою документів фінансово-кредитних операцій передбачає визначення документальної обґрунтованості оформлення банківських операцій з відкриття рахунків, руху грошових коштів на рахунках; визначення документальної обґрунтованості оформлення та відображення в обліку операцій з видачі, використання та погашення кредитів; визначення документальної обґрунтованості оформлення та відображення в обліку банків їх фінансово-господарської діяльності; визначення відповідності чинному законодавству відображення фінансово-господарських операцій банків вимогам нормативних актів з ведення обліку і подання звітності; визначення документальної обґрунтованості відображення фінансово-господарських операцій щодо нарахування та сплати банками податків та їх відповідність

даним обліку та звітності, чинному законодавству; установлення кола осіб, на яких покладено обов'язок забезпечення дотримання вимог нормативно-правових актів з банківського обліку і контролю.

Якщо формалізувати підходи до основних завдань експертизи документів фінансово-кредитних операцій, то їх можна представити наступним чином:

- документальної обґрунтованості оформлення банківських операцій з відкриття рахунків, руху грошових коштів на рахунках;

- документальної обґрунтованості оформлення та відображення в обліку операцій з видачі, використання та погашення кредитів;

- документальної обґрунтованості оформлення та відображення в обліку банків їх фінансово-господарської діяльності;

- відповідності відображення фінансово-господарських операцій банків вимогам нормативних актів з ведення обліку і подання звітності;

- документальної обґрунтованості відображення фінансово-господарських операцій щодо нарахування та сплати банками податків та їх відповідності даним обліку та звітності, чинному законодавству;

- документальної обґрунтованості проведення операцій за депозитними вкладками у банківських та інших фінансових установах.

В свою чергу, предметом експертизи при дослідженні документів фінансово-кредитних операцій є відображені в документах господарські операції банків, фінансових установ, підприємств і організацій стосовно розрахункових операцій, кредитування, страхової діяльності, інших фінансових операцій

за справами, що перебувають у провадженні органів дізнання, попереднього слідства чи суду.

Основною метою експертизи при дослідженні документів фінансово-кредитних операцій є експертне дослідження документів, якими підтверджується здійснення і документування операцій з отримання і повернення кредитів, їх матеріального і правового забезпечення, цільового використання, нарахування відсотків; дослідження документального оформлення готівкових і безготівкових розрахунків, операцій, пов'язаних зі страхуванням майнових інтересів, особистим страхуванням тощо.

Правильність висновку експерта забезпечується проведенням повного і всебічного дослідження документів, що досягається врахуванням експертом при дачі висновку усіх необхідних облікових та нормативних документів. Необхідно підкреслити, що експерт-економіст дає свої рекомендації тільки на підставі аналізу первинних документів, облікових реєстрів та звітності підприємства, використовуючи свої спеціальні знання і не торкаючись при цьому юридичної відповідальності посадових осіб за створення ними умов, що сприяли здійсненню правопорушень.

В частині бухгалтерського обліку та звітності прояви злочинних посягань причинно обумовлені і неминучі. Через невідповідність відомостей первинних розпорядчих документів цільового використання доходів від підприємницької діяльності має місце невідповідність бухгалтерського обліку та звітності первинним документам, і вже як наслідок заподіяння шкоди.

Водночас, необхідно зазначити, що в останні роки найбільш часто зустрічаються такі порушення нормативно встановлених даних про: наведення бухгалтерського обліку та неподання звітності; невідповідність офіційної бухгалтерської звітності

узагальненими даними бухгалтерського обліку або складання бухгалтерського балансу не на основі обліку, а «за власним баченням»; невідповідність даних бухгалтерського обліку та звітності наявності та змісту первинних документів як юридичних підстав для записів у бухгалтерському обліку.

У економічній експертизі досліджуються об'єкти (документи), які за формою і змістом повинні відповідати вимогам, які висуваються до документу Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» № 996-ХІ від 16.07.99 р. та Положенням «Про документальне забезпечення записів в бухгалтерському обліку», затвердженим наказом Міністерства фінансів України № 88 від 05.06. 1995 р.

Практичний досвід провадження економічних експертиз у кримінальних справах дозволяє зробити деякі узагальнення, що мають характер об'єктивних закономірностей. Збережені в документах сліди об'єктивної сторони складу злочину відрізняються особливостями в залежності від способу заподіяння шкоди.

Як показує практика проведення експертиз, важливе значення поряд з об'єктами експертизи мають інші матеріали справи, що містять відомості, що стосуються предмета експертизи. Вивчення інших матеріалів справи дозволяє експерту впевнитися у висновках з дослідження своїх власних об'єктів, краще вникнути в фабулу справи, тим самим попередити можливі помилки при дослідженні об'єктів.

Інші матеріали справи, що містять вихідні дані, що стосуються предмета економічної експертизи, містять у собі протоколи допитів з показаннями обвинувачених, свідків, потерпілих. З ними судовий експерт тільки має право знайомитися, вони для нього не являються об'єктами дослідження. Експерт зобов'язаний відповісти

на питання, які були перед ним поставлені з врахуванням даних обвинувачених, свідків, потерпілих, тільки тоді, коли така умова наявна в питанні, а висновки за результатами такого дослідження будуть носити умовно-категоричну форму.

Значення економічної експертизи полягає в тому, що в її основі лежить використання економічних знань з метою здійснення судочинства для підтримання правового господарського порядку в Україні, який формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, де бухгалтерський облік виконує одну з обов'язкових функцій державного управління.

Призначення економічної експертизи відповідно до статей 101, 242, 243 КПК України не є обов'язковим для суду і особи або органу, які здійснюють досудове слідство.

Орган, який призначив експертизу, має право призупинити або припинити проведення експертизи за своєю ініціативою або на підставі заяв учасників процесу (в тому числі й експерта у разі наявності підстав для самовідводу) на будь-якій стадії її проведення. Ці функції можуть виконувати також керівники слідчих підрозділів і прокурори, які здійснюють нагляд за слідством.

Після прийняття рішення про проведення експертизи слідчий (суддя) оцінює з точки зору достатності та повноти матеріали справи і збирає для експертизи додаткові дані, без яких її проведення неможливе. Зібраний матеріал аналізується слідчим і тільки після цього виноситься постанова про призначення експертизи, в тому числі і економічної, в якій формуються питання для вирішення експертом. Слідчий, суд не повинні допускати постановку правових питань на вирішення експертом, що не відносяться до його

компетенції (наприклад, стосовно економічної експертизи: чи мало місце розкрадання, недостача, хто винен у розтраті і т. п.). Матеріали, необхідні експерту для дослідження по кожній конкретній справі і провадженні, формуються суддею або слідчим. Однак додаткові матеріали можуть надаватися на експертизу і після її призначення, якщо про це наявне клопотання експерта.

Стосовно методів економічної експертизи, які застосовуються для проведення конкретного експертного дослідження, то їх можна назвати спеціальними. По суті ці методи є прикладними методами на відміну від загальнонаукових методів.

Вищевказані методи є найпоширенішими у експертній практиці. Застосування методів, систематизованих в табл. 8.9 має свої особливості, обумовлені конкретними практичними ситуаціями, які розкриваються у наступних розділах методики. Спеціальні методи економічної експертизи допомагають визначити значимість документа для вирішення поставлених питань, його доказову цінність, проаналізувати окремі господарські операції і результати діяльності за певний період. Використання методів в їх сукупності із спеціальними способами і прийомами дозволяє експерту всебічно і повно проводити дослідження.

Таблиця 8.9

Методи економічної експертизи

Метод документального підтвердження	Метод співставлення (порівняння)
арифметична, реквізитна та нормативна перевірки, за якими встановлюється правильність підрахунків, правильність застосування форми документа	зміст і значення порівнюваних об'єктів визначається не стільки в процесі їх роздільного вивчення і оцінки, скільки за допомогою їх зіставлення. Отже, об'єкти порівняння мають бути співставними, тобто повинні мати ознаки, загальні для цих об'єктів.

<p>та повноти заповнення його реквізитів, відповідність записів про господарсько-фінансові операції вимогам нормативних документів</p>	<p>За цими ознаками встановлюються схожість, відмінність і суть змін порівнюваних об'єктів, причому предмети і явища пізнаються глибше, ніж при ізольованому вивченні. Зіставлення (порівняння) систематизує знання і виключає їх формальне засвоєння. Чим повніше і усебічно порівнюються між собою окремі явища і факти, тим точнішим буде результат. Порівняння є найважливішою передумовою, основою для узагальнення.</p>
<p>Методи економічного аналізу та моделювання</p>	
<p>Полягають у аналізуванні системи економічних показників діяльності підприємств і організацій з метою встановлення взаємозв'язку між ними та їх впливу на фінансовий стан, результати їх господарсько-фінансової діяльності, можливість укладення та виконання договорів (угод). Застосування методу економічного аналізу дає можливість вирішувати експертам-економістам більш широкий спектр завдань, пов'язаних з вирішенням питань фінансового</p>	
<p>планування грошових потоків на підставі складеної фінансової звітності, ефективності використання власного капіталу, вибору оптимальних методів нарахування амортизації, розрахунку показників ефективності виробничої діяльності підприємств, ліквідності, фінансової стабільності і т. п. Аналіз тенденцій фінансової стабільності підприємств передбачає порівняння різних показників за різні періоди часу в однакових грошових вимірниках, що особливо необхідно для здійснення прогнозування фінансово-господарської діяльності.</p>	

Джерело: складено автором

Метод документальної перевірки застосовується у комплексі з методом зіставлення документів, який полягає у порівнянні даних, що містяться у різних документах, для встановлення тотожностей відповідних показників чи розходжень (протиріч) між ними. За результатами зіставлення даних первинних документів з даними зведених та їх відображенням в регістрах бухгалтерського обліку, даних одних рахунків з даними кореспондуючих з ними інших рахунків, експерт-економіст може встановити правильність не тільки відповідних записів при веденні обліку, але й даних, відображених у

первинних документах.

Звернемо увагу на один із визначальних аспектів, що в окремих випадках у процесі дослідження документів бухгалтерського обліку експерт виявляє, що частина з них утрачена або знищена. Це складає певні труднощі при встановленні обґрунтованості відображених в документах господарських операцій. У таких випадках експертом застосовується метод моделювання документальних даних. У бухгалтерському обліку кожна господарська операція, зафіксована в первинному документі, відображається в бухгалтерських регістрах, тобто у різних відомостях, книгах, журналах-ордерах, балансах. Якщо частина документів відсутня, відновити їх дані можливо шляхом побудування моделі, тобто створення такої матеріальної частини, яка б замінювала відсутні об'єкти дослідження. Крім того, вихідні дані для побудови моделі можуть бути одержані за зустрічними перевітками на підставі документів, що знаходяться в інших підприємствах, з якими підприємство, відносно якого ведеться слідство (судовий розгляд), мало господарські зв'язки.

Відновлення обліку втрачених документів входить до обов'язків працівників бухгалтерських служб підприємств та ревізорів і проводиться до призначення економічної експертизи. Експерт-економіст перевіряє правильність побудови моделі по відновлених документах, повноту їх використання та зв'язок з моделлю об'єкта.

Відповідно до наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз» від 2 жовтня 2008 року № 1666/5 кожна з методик підлягає реєстрації. Реєстр – це офіційна електронна база даних, що ведеться з метою створення інформаційного фонду про наявність методик проведення судових експертиз, які атестовані та

рекомендовані до впровадження в експертну практику відповідно до Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз, згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 02.07.2008 року № 595.

Інформація, яка міститься у Реєстрі, є відкритою для запитів правоохоронних органів, судів та зацікавлених юридичних і фізичних осіб. Держателем Реєстру є Міністерство юстиції України, що здійснює його ведення. Адміністратором Реєстру є державне підприємство «Інформаційний центр» Міністерства юстиції України, що забезпечує технічне та технологічне створення та супроводження програмного забезпечення Реєстру, надання доступу до нього, забезпечує збереження та захист даних, що містяться у Реєстрі.

Результатом експертного дослідження є процесуальний документ, який має доказову силу, – висновок економічної експертизи.

Сучасна економічна дійсність дозволяє у межах висновку експерта-економіста, який виступає на стороні захисту, наступне:

- довести відсутність заподіяної шкоди (події злочину);
- при наявності збитку значно знизити його розмір (провести перекваліфікацію злочину);
- довести правомірність та обґрунтованість дій обвинувачених та підсудних (відсутність вини);
- спростувати неправомірні висновки експертизи, призначеної органом дізнання або судом, виключити її висновки з числа доказів.

Судовий експерт-економіст дає висновок щодо: розміру податкової бази та податків до сплати; впливу операцій на економічний результат діяльності платника податків; правомірності застосування цін з купівлі і реалізації товарів, робіт і послуг;

правомірності застосовуваних стандартів бухгалтерського обліку; наявності ділової мети та сумлінності дій платника податків (наприклад, при питанні про визнання угоди нікчемною); довести відсутність заподіяної шкоди (події злочину); стану розрахунків з бюджетом; інших економічних аспектів господарської діяльності, що впливають на податкові зобов'язання; підтвердження акту перевірки щодо відповідності вимогам чинного законодавства документального оформлення операцій (назва банку) з надання кредитів, з повноти та нарахування і сплати відсотків за користування кредитами позичальником; відповідності переліку документів, наданих банку підприємством (назва) для отримання кредитних коштів за кредитною угодою, чинному Положенню про кредитування; документального підтвердження вартості активів (майна) у підприємства (позичальника), наданого в заставу за кредитною угодою; документального підтвердження розміру збитків банку, визначений в акті перевірки (вказується суб'єкт контролю), в результаті необґрунтованої видачі, неповернення кредиту за угодою (номер, дата); документального підтвердження бухгалтерськими та первинними документами нецільове використання кредитних коштів за угодою; документального підтвердження дотримання банком відповідних нормативів відрахувань до страхового резерву; відповідності наявного у матеріалах справи розрахунку заборгованості позичальника (за сплатою процентів за кредит та погашення основної суми боргу) перед банком умовам укладеного між вказаними сторонами кредитного договору та розрахунковим документам щодо видачі та погашення кредиту за цим кредитним договором; відповідності методу нарахування банком процентів за кредитним договором (зазначаються реквізити договору) вимогам Положення про кредитування банку (зазначається назва банківської

установи) тощо.

Узагальнюючи підходи до оформлення обґрунтованих висновків (досліджень) експерта – економіста для правоохоронних органів при вирішенні господарських справ, можна зробити висновок, що на практиці в у більшості випадків зміст цього процесуального документу стосується: оцінки відомостей про фінансові операції та фінансові показники діяльності господарюючого суб'єкта, а також оцінки вартості продукції (товарів, робіт, послуг); аналізу стану розрахунків з організаціями – контрагентами та визначення обсягу заборгованості; розрахунку розміру реальних збитків і суми упущеної вигоди при порушенні договірних зобов'язань; оцінки правомірності застосовуваних правил бухгалтерського обліку (при застосуванні норм корпоративного права та законодавства про банкрутство).

У даному контексті слід зазначити, що економічна експертиза (дослідження) виявляє достовірність проведених господарських операцій, які вже знайшли відображення в документах обліку і звітності та стали предметом дослідження аудитора, податкових інстанцій або навіть об'єктом розслідування судових органів. Отже, є підстави стверджувати, що експерти-економісти визначають якість проведених раніше ревізій, оцінюють достовірність тих даних, які відображені в первинних документах, облікових регістрах і бухгалтерської звітності та досконально вивчають дотримання вимог нормативно-правової документації при здійсненні господарських операцій та методології обліку.

Таким чином, судові експертизи є важливим елементом судових та досудових розслідувань зі спірних питань, в тому числі і економічних. Це пов'язане, перш за все, з тим, що чинне законодавство містить багато нормативно-правових актів, які

так чи інакше стосуються питань призначення, проведення та використання судових експертиз у всіх видах судових процесів. Стосовно матеріалів судових справ та доказування правоти тієї чи іншої з сторін, експертизи є одним зі способів дослідження, за допомогою яких з'ясовуються об'єктивні обставини здійснення тих чи тих дій у конкретних справах.

Висновки. Економічні експертизи проводяться у процесі розслідування кримінальних проваджень чи цивільних справ лише при виникненні потреби в спеціальних знаннях для встановлення окремих фактичних обставин цих справ і призначаються на підставі рішень правоохоронних органів. Таким чином, якщо в процесі своєї діяльності підприємство не було причетним до розслідування кримінального провадження, не виступало в ролі позивача чи відповідача в судовому розгляді цивільних справ, то дослідження документів, що відображають діяльність цієї юридичної особи експертом ніколи не буде проводитися. До економічної експертизи віднесено експертизи за трьома напрямками:

- дослідження документів бухгалтерського та податкового обліку і звітності;
- дослідження документів з фінансово-кредитних операцій;
- дослідження документів з економічної діяльності підприємств і організацій.

Підсумовуючи вищевикладене, слід визначити основні особливості економічної експертизи:

1. Підставою призначення економічної експертизи є необхідність застосування спеціальних знань (з бухгалтерського обліку, фінансів, економічного аналізу, контролю) для розслідування справ з метою встановлення окремих фактичних обставин справи.

2. Економічна експертиза призначається лише після

відкриття провадження у справі чи у судовому процесі. Підставою проведення економічної експертизи є належним чином оформлена ухвала суду або постанова судді (якщо справа розглядається суддею одноосібно) чи постанова слідчого.

3. Завдання проведення окремої економічної експертизи обмежуються переліком питань, визначених слідчим чи судом у відповідному процесуальному документі. Але експерт має право ставити та вирішувати окремі питання за власної ініціативи, якщо обґрунтовано вважає, що їх вирішення є важливим для справи.

4. Об'єктами дослідження економічної експертизи можуть бути лише документи надані слідчим чи судом у встановленому порядку. Експерту забороняється самостійно збирати докази.

5. Проведення економічної експертизи може бути доручено виключно фахівцю, якому, у відповідному порядку, присвоєно кваліфікацію судового-експерта та дані про якого занесені до єдиного реєстру експертів Мін'юсту України.

6. Результатом експертного дослідження є процесуальний документ, який має доказову силу, – висновок економічної експертизи.

Отже, можна зробити висновок, що економічна експертиза потрібна у наступних випадках: при донарахуванні податків у зв'язку з фактом відхилення ціни товарів, робіт і послуг від ринкової ціни ідентичних товарів, робіт і послуг; у разі якщо були донараховані суми податків розрахунковим шляхом на підставі даних про інших аналогічних платників податків; у разі якщо були висунуті звинувачення в отриманні необґрунтованої податкової вигоди, пов'язані з доказом податкового органу про навмисне завищення організацією собівартості продукції; при необхідності обґрунтування розрахунку вартості товарів, робіт і

послуг у спорах, пов'язаних із застосуванням антимонопольного законодавства, а також інших спорах; якщо необхідно визначити розмір пайової участі учасників господарського товариства в його майні, а також розмір, сум грошових коштів, що належать учаснику суспільства при виході з його складу; якщо необхідно довести факт непов'язаності осіб у контрольованих операціях; якщо необхідно довести правомірність (неправомірність) дій банківських установ у сфері кредитування; при необхідності довести правомірність та цільове використання бюджетних коштів; у разі, якщо компанії необхідно довести неправомірність застосування банком схеми нарахування відсотків тощо.

Список використаних джерел:

1. Про судову експертизу. Закон України № 4038-ХІІ від 25.02.1994 р. (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>
2. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. (із змінами та доповненнями). URL: rada.gov.ua.
3. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». від 16.07.1999 р. № 996-XIV(із змінами та доповненнями). URL: rada.gov.ua.
4. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз. Затверджено наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами і доповненнями). URL: rada.gov.ua.
5. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затв. наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 р. (із змінами та доповненнями). URL: rada.gov.ua.
6. Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження

Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів» від 03.03.2015 № 301/5. URL: rada.gov.ua.

7. Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз» від 2 жовтня 2008 року № 1666/5. URL: rada.gov.ua.

8. Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2008 року № 595(із змінами та доповненнями). URL: rada.gov.ua.

9. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку» від 24.05.1996 № 88 (із змінами та доповненнями). URL: rada.gov.ua.

10. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» від 30.05.97 р. № 8 (із змінами та доповненнями). URL: rada.gov.ua.

11. Сидоренко Л.О. Щодо права експерта на редагування поставлених йому запитань. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 2 (24). С. 83-91.

12. Судова бухгалтерська експертиза: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. д.е.н. М.Д. Корінька. Київ: НАСОА, 2012. 286 с.

13. Хомутенко О.В., Кудряшова С.В. Про предмет і об'єкт судової економічної експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: збірник наукових праць*. Харків: Право, 2010. Вип. 10.

14. Чередниченко А.П. Межі компетенції судового експерта економіста. URL: http://n-auditor.com/uk/component/na_archive/629?view=material.